
THE UKRAINIAN QUESTION IN THE PLANS OF THE POLISH UNDERGROUND IN THE WESTERN UKRAINE IN 1943 – 1944 YEARS.

In the article the author analyses political position in the conditions of intensification of international antagonism in the Western Ukraine at the final stage of World War the II, Scientific results, got by the author, can be used for investigation of the history of international relations in Ukraine.

УДК 94 (477.8)

Галина Стародубець

ЛОЗУНГОВА АГІТАЦІЯ ТА «ШЕПТАНА ПРОПАГАНДА» ЯК ФОРМИ АНТИРАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ У 1945 Р.

У статті авторка висвітлює такі форми боротьби українського національно-визвольного руху, як лозунгова агітація та "шептана пропаганда" у західноукраїнському регіоні в 1945 р.

Розвиток сучасної української державності, розбудова структурних елементів її новітньої політичної системи неможливі без наукового переосмислення надбань нашого історичного минулого. Цьогорічне відзначення шістдесятирічного ювілею завершення Другої світової війни цілком закономірно стало приводом для зосередження особливої уваги як громадськості, так і науковців на аналізі найбільш контраверсійних проблем історичних подій середини ХХ століття. Однією з таких, що викликає чи не найбільше збурення у нашому суспільстві, є український національно-визвольний рух, представлений УПА та оунівським підпіллям.

У сучасній вітчизняній історіографії за останнє десятиліття з'явилося чимало різномасштабних наукових розвідок, присвячених висвітленню даної проблеми. Серед них особливо виразними є роботи Ю. Киричука, А. Русначенка, А. Кентія, О. Стасюк, О. Лисенка та ін. [1]. Є підстави говорити про справжній прорив, певний історіографічний бум на одному з найбільш сфальсифікованих донедавна напрямків наукового пошуку, а саме, у дослідженні національно-визвольного руху в Україні під час Другої світової війни у всіх його проявах [2, 5]. Водночас до недостатньо досліджених питань слід віднести діяльність оунівського підпілля як системоутворюючого чинника функціонування повстанського запілля. Пропонована стаття продовжує серію наукових публікацій автора з питань функціонування повстанського запілля, зокрема, в галицькому регіоні Західної України у 1944 – 1945 роках [3].

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб шляхом системного аналізу документальних архівних матеріалів охарактеризувати такі форми і методи впливу на суспільну свідомість, як лозунги та «шептану пропаганду», використовувані повстанським підпіллям з метою розширення своєї соціальної бази; визначити їх місце і роль у процесі формування суспільно-політичного клімату у західноукраїнському регіоні в 1945 році.

Основною формою антирадянського руху Опору, очолюваного українським підпіллям, була збройна боротьба. Не менш важливого значення надавалося також вмілому використанню пропаганди та агітації, політико-виховній роботі як серед населення повстанського запілля, так і у ворожому середовищі. Способи і методи її проведення були різноманітними – від поширення різноманітної друкованої продукції (листівок, звернень, брошур, газет, листочок, журналів тощо) до безпосереднього спілкування шляхом проведення мітингів, зборів, «індивідуальних розмов з членами, симпатиками і всіма громадянами» [4: арк.2]. Відповідальність за організацію даної ділянки роботи в цілому була по-

кладена на референта пропаганди Проводу ОУН. Йому підпорядковувалися крайові, окружні, надрайонні і районні осередки пропаганди [5: арк.43].

У 1945 році національно-визвольний рух перейшов у нову якість боротьби, що було зумовлено відновленням процесу радянізації західноукраїнських областей та завершенням Другої світової війни. Основний акцент ставився не стільки на відкрите збройне протистояння радянській владі, як на «розхитування» її ідеологічних засад за допомогою «сили слова». Про те, наскільки важливого значення повстанським підпіллям надавалося агітаційно-пропагандистській роботі, свідчить хоча б той факт, що після його структурної реорганізації у другій половині 1945 року, серед найважливіших референтур, залишених керівництвом, була і референтура пропаганди [6: 750].

Діяльність пропагандивної референтури полягала в: «а) організації вишколів і вишкільних відправ; б) політмасовій роботі; в) праці над молоддю; г) контролі роботи; д) окремих акціях». Політмасова робота включала в себе «проведення зборів громадянства, гутірок з громадянством, індивідуальних розмов, поширення лозунгів» [7: арк.19].

Використання лозунгів як дієвої зброї ідеологічної боротьби, насамперед проти більшовиків, оунівським підпіллям почало широко практикуватися в період переходу радянсько-німецького фронту. Тоді низовим ланкам ОУН була дана вказівка «негайно приступити до якнайширшої акції писання революційних кличів по всіх селах, хуторах, містах, містечках, залізничних станціях, районних пунктах і т.п.». Таким чином підпільники сподівалися донести народові ціль революційно-визвольної боротьби. Запалити його визвольною ідеєю, а тим самим включити до революційної боротьби. Писані революційні кличі повинні були зорієнтувати червоноармійців у тому, за що борються українські повстанці, переконати їх у слушності української національно-визвольної боротьби [8: арк. 8].

Лозунг було визначено як одну з найбільш оптимальних форм агітаційно-пропагандистської роботи. «Це важлива зброя в руках пропагандиста великої справи визволення українського народу, – зазначалося в Інструкції ч.6/45. – Простий у виготовленні, легкий в поширенні – блискуче виконує свої завдання: донести слово Правди в найдавніші закутки сіл і міст, покерувати боротьбою покритих аж до повної перемоги над ненависним большевизмом. Ясно, ядерно і ударно сформульований він не раз глибше западає в душу мас, ніж довга стаття, промова, листівка». Лозунги виготовлялися «на: машинці, цикльостилі, різьбленими відбитками або рукою». Найважливіше у цьому процесі було те, щоб «якнайменше уживати паперу». Рекомендувалося «лозунги ширити всюди: на стінах будинків, плотах, стовпах кожного села і міста», проте, слід було «спеціальну увагу звернути на підбір відповідному середовищу лозунгів і правильне передавання» [9: арк.68].

Кампанія ширення лозунгів, як і будь-яка інша акція агітаційно-пропагандистського характеру, мала цілеспрямовано адресний характер. Основним об'єктами такого роду ідеологічної «обробки» з боку повстанського підпілля виступали червоноармійці. «Лозунги цієї групи» слід було «поширювати головне в місцях переходу військових частин по головних шляхах, придорожніх селах, по містах: біля кесарень, військових установ. Дбати про те, щоб кличі були розміщені весь час. На місце зірваних або знищених давати нові». На відміну від попередніх років (1943–1944), у 1945 році значна увага приділялася залученню до українського визвольного руху якомога ширших верств міського населення. Повстанським керівництвом, зокрема на Львівщині, рекомендувалося «на міста звернути якнайбільшу увагу. В кожному місяці, почавши від 25 серпня, мусить з'явитися не менше як 300 лозунгів» [10: арк. 233].

Наскільки активно працювали члени пропагандивного апарату повстанського підпілля можна судити із їхньої звітної документації. Зокрема, впродовж останньої декади липня 1945 року «в м. Сколе розліплено по домах, стовпах електричних та парканах 200 лозунгів. ... В цій акції брало участь 8 стрільців. ... 25 липня в цьому ж містечку «розкинено біля військових казарм та деяких житлових будинків, в яких мешкають малими групами червоноармійці, наші летючки «Оповідання про те, як комуністи революцію з'їли ...», «Бандерофци про все знають і правду кажуть...» [11: арк.138].

Такого роду агітація проводилася для того, щоб ознайомити солдатів Червоної армії зі справжньою метою українського антирадянського руху Опору, поширити ідеї національно-визвольної боротьби серед радянських воїнів різних національностей. Найголовніше ж полягало у тому, щоб викликати у солдатському середовищі спротив намаганням представників влади використовувати армійські частини як поліцейської сили для приборювання українського повстанського руху. Як відомо, регулярна армія залучалася до акцій придушення самостійницького руху аж до весни 1946 року. Проте, як стверджують сучасні дослідники, «особовий склад армії відчував сильний морально-психологічний дискомфорт від участі в каральних акціях. ...Серед військовослужбовців існували настрої розпачу посеред чужого середовища, ворожого ставлення частини місцевого населення, щоденного ризику на кожному кроці» [12: 752]. Не останню роль у формуванні такої психологічної атмосфери серед червоноармійців зіграла також так звана «лозунгова акція» українського підпілля.

Основним об'єктом агітаційно-пропагандистської атаки оунівців все-таки залишалося селянство. Посилення більшовицького тиску на населення західноукраїнського регіону мало наслідком фізичне та моральне послаблення повстанського підпілля. Частина мешканців краю під впливом тотального більшовицького терору та репресій поступово втрачала віру в перемогу української революції, зі страху чи інших спонукань, йшла на співпрацю з радянською владою. Виходячи з цього, повстанське підпілля часто зініціювало різного роду агітаційно-пропагандистські акції, на кшталт «лозунгової». На думку її авторів, «вона мала велике значення на загальне громадянство, бо показала населенню, що всякі більшовицькі залякування різними «двадцятими» є Організацією приборювані та, що ми потратимо опанувати ситуацію в часі непевності та хитання серед українського громадянства, витворені під натиском більшовицької пропаганди» [13: арк. 138].

Зміст лозунгів, як і інших агітаційно-пропагандистських матеріалів, визначався і затверджувався членами Проводу. Категорично заборонялося їх редагування на рівні низових ланок підпілля. В одній із Інструкцій Крайового осередку пропаганди вказувалося: «Не вільно під загрозою найгострішої відповідальності змінити тексту лозунгів. Редакція лозунгів – це суто політична робота, й вона забезпечується тільки за керівними осередками організації» [14: арк. 22 зв.].

Як правило, текст лозунгів відображав негативну реакцію західноукраїнського селянства на нововведення радянської влади в аграрній сфері – створення так званих «земельних громад», колгоспів, здачі хлібних поставок державі, виплату воєнних позик тощо. Наведемо декілька прикладів найбільш поширених лозунгів, що стосувалися селян: «Українські селяни! Большевицькі «земельні громади» – це ще один засіб визиску ваших сил, ваших багатств для потреб сталінсько-імперіалістичної кліки! Геть імперіалістів! Геть визиск! Саботуйте роботу «земельних громад»; «Громадяни України! Четверта воєнна позика Сталіна – це його підготовка до нової імперіалістичної війни! Геть імперіалістичні війни! Геть поневолення свободолюбивих народів! Хай живе воля народам і людині! Ні гроша в сталінський карман! Ні копійки на червону воєнну позику!»; «Геть сталінські колгоспи, геть кріпаччину!»; «Саботуйте роботу «земельних громад»; «Без хліба – смерть» [15: арк. 180].

Далеко не завжди «лозунгові акції» давали бажаний результат. Ініціатори їх проведення мусили визнати, що «на населення наші лозунги політичного впливу не мають. Селянство не має відваги зі страху перед репресіями йти за ними. ... Воно реагує скрізь однаково. Ось характерні вислови селян: «Не штука їм писати, але штука, коли не здати хліба державі. Не здамо, то большевики силою заберуть». Селянство зі страху перед терором боїться стати на такий протидержавний крок» [16: арк. 236]. Більше того, часто такого роду акції супроводжувалися проведенням облав, арештами цивільного населення та іншими каральними акціями.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що використання лозунгів, як однієї з форм агітаційної роботи, в цілому не принесло бажаного результату. Українське населення в особі селянства, робітництва, інтелігенції не сприймало закликів до опору економічним, політичним тощо заходам радянської влади, боячись репресій з боку останньої. Протилежна сторона, зокрема, червоноармійці, у більшості випадків їх ігнорували. Проте без-

заперечним залишається той факт, що «лозунгові акції» сповна виконали іншу, пропагандистську функцію. Вони у доступній та популярній формі інформували широкий загал про цілі і мету українських повстанців, їх ставлення до найбільш гучних заходів радянської влади. Врешті-решт, засвідчували повноцінну присутність повстанського підпілля на теренах Західної України.

Не менш значна роль у діяльності пропагандистської референтури відводилася так званій «шептаній пропаганді». Означення її суті подано в одній із Інструкцій українському підпіллю від 27 липня 1945 року: «Під шептаною пропагандою розуміти масове поширення вісток в індивідуальних розмовах, не подаючи їх в публічних виступах» [17: арк. 132]. Слід зауважити, що в наборі пропагандистського арсеналу кожної з ворогуючих сторін використання «чуток» з метою дезінформації населення є досить поширеним явищем. Дану форму пропаганди у сучасній політичній психології означають як «масове явище міжособистісного обміну спотвореною, емоційно забарвленою інформацією» [18: 457]. На думку американського фахівця П. Лайнбарджера, використання чуток у пропагандистських акціях полягає в їх планомірному впливові на розум та почуття людей з певною метою... . Сприйнятливість до чуток визначається тим, що вони утворюють легкодоступний спосіб задоволення інформаційних потреб людини, тобто потреб в інформації, потрібної для соціальної орієнтації та організації своєї поведінки. Емоційно-негативні переживання супроводжують людину, коли в неї відсутня інформація про події, що відбуваються, коли людина перебуває в стані «інформаційної невизначеності», «інформаційного дефіциту». Чутки заповнюють цей інформаційний дефіцит [19: 65]. Зважаючи на особливості тогочасної військово-політичної ситуації, в якій перебувало населення Західної України, можна дійти висновку, що, з точки зору використання найбільш оптимальних форм пропагандистської роботи в конкретно-історичний період, поширення оунівським підпіллям різного роду пліток, чуток засобами «шептаній пропаганди» було правильним і досить результативним.

Як і текст лозунгів, так і зміст вісток або ж чуток для поширення серед місцевого населення передавався винятково «зверху». Будь-яка самодіяльність у цьому питанні суворо каралася. Вся необхідна інформація надсилалася у низові осередки у друкованому вигляді – «вістки приходять у письмовій формі до надрайону. Надрайонний референт пропаганди передає усно на поодинокі пункти. Ці передають вістку в маси, але в жодному випадку не подають правдивого джерела, з якого вона походить».

Для успішного ведення «шептаній пропаганди» наказувалося «а) негайно зорганізувати в терені надрайонів 3–5 пропагандистів у кожному з районів, розположених в різних місцевостях, причому відбирати найбільш рухливі (господарські, районні) осередки; б) підшукати в кожному селі по одній відповідній людині, яка б, використовуючи дні і місяці, в яких зустрічаються більші маси населення (торгові площі, церкви, кіна, театри), переповідала б ті вістки; в) спеціальну увагу звернути на організацію наших пунктів і на правильне їх формування в промислових і робітничих центрах (Дрогобич, Борислав, Самбір, Стрий, Сколе і т. д.)».

В обов'язки пропагандистського апарату входило «постійно збирати всі вістки, які кружляли між народом ... і разом зі звітом пересилати догори. За правильне діяння сектору шептаній пропаганди відповідав тільки надрайонний референт пропаганди» [20: арк. 191].

Інформаційні матеріали, які передавалися з метою поширення серед населення у вигляді своєрідних пліток, як правило, відповідали настроям і сподіванням, що панували у середовищі мешканців західноукраїнського краю. Наприклад, пропагандистам-підпільникам рекомендувалося ширити чутки про те, що «на Кавказі розгортається революційна боротьба місцевого населення. Найсильніші акції на терені Грузії. Деякі райони опановані повстанцями. Більшовицький уряд кинув на Кавказ більші сили НКВД, які, однак, не в силі зліквідувати повстанського руху»; «Деякі переходячі війська виявляють симпатію до нашого руху. В Станіславі говорили бійці, що на бандерівців не підуть, то хороші люди. В Перегінську військова місцева частина відмовилася йти на облаву. У висліді були арешти серед бійців і командирського складу». Практикувалося також поширення чуток, спрямованих на економічний підрив радянської влади. Наприклад «про те, що совіцькі гроші тратять на вартості і незабаром взагалі відійдуть з обігу. Ціль – склонити населення не приймати совіцької валюти». Останню вістку рекомендувалося «ширити дуже дискре-

тно, виключно в приватних розмовах, надавати їй всі вигляди правдоподібності" [21: арк. 8].

Наведені нами зразки інформаційних матеріалів для поширення у вигляді «шептаної пропаганди» дають підстави стверджувати, що основне завдання ініціаторів її використання полягало в тому, щоб за допомогою пліток впливати на суспільну свідомість західноукраїнського населення. Формувати у нього стійке несприйняття на психологічному рівні всіх заходів радянської влади, сіяти сумнів щодо її мілітарної та економічної могутності. І, що найголовніше, жити та підтримувати сподівання українців на близький кінець Радянського Союзу, «який розвалиться під тиском національно-визвольних рухів не тільки українського народу, але й народів Кавказу». Виходячи з того, що «механізм дезінформації за допомогою чуток покликаний створити в об'єкта впливу певну ступінь довіри» [22: 206], підпільникам довгий час вдавалося досить успішно справлятися з поставленим завданням. Підсилювані збройною боротьбою, такі форми антирадянського руху Опору, як лозунги та «шептана пропаганда» у 1945 році допомогли оунівському підпіллю на певний час зберегти за собою контроль над повстанським запіллям.

Список використаних джерел

1. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. – 464 с.; Кентій А.. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. – Київ, 1999 – 219с.; Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – Київ, 2002. – 519с.; Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН на українських землях у 1944–1950-х роках// Вісник Львівського університету. Серія: Історія. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2000. – Вип.35–36. – С.173–189; Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті//Український історичний журнал. – 2004. – №5 – С.3–16; та ін. 2. Лисенко О.Актуальні проблеми історії України періоду Другої світової війни //Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукр. наук. конф. – Івано-Франківськ, 2003. 3. Стародубець Г. До питання про суть внутрішньополітичного конфлікту у середовищі українського націоналістичного руху в роки Другої світової війни. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип.8. – С.72–82; Стародубець Г. Основні чинники формування суспільно-політичного клімату Галичини в кінці 1943–1944 рр. // Сторінки історії: Збірник наук. праць. Вип. 20. – К.: ІВЦ "Видавництво «Політехніка»", 2004. – С.148 –158.; Стародубець Г. Вплив радянської присутності на економічне становище повстанського запілля в першій половині 1945 року. // Мандрівець. – Тернопіль, 2005.– Вип.1(54). – С.19–24. та ін. 4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління в Україні (далі – ЦДАВОВ України). – Ф.3833, оп.1, спр.144, арк. 2. 5. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.43–44. 6. Веденєєв Д., Лисенко О. Прояви терору і тероризму в протистоянні радянської влади та ОУН-УПА в західноукраїнському регіоні післявоєнної доби // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст.. Історичні нариси/ Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В.Бикова та ін. – К., 2002; 7. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.149, арк.19–21; 8. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр. 84, арк.8; 9. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.68; 10. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.233; 11. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.138; 12. Веденєєв Д., Лисенко О. Прояви терору і тероризму в протистоянні радянської влади та ОУН-УПА ... – К., 2002. 13. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.138; 14. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.62, арк.22; 15. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.180; 16. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.236; 17. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.131–132; 18. Ольшанський Д.В. Политическая психология. – СПб., 2002. 19. Лайнбарджер П. Психологическая война. – М., 1962. 20. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.191; 21. ЦДАВОВ України. – Ф.3836, оп.1, спр.143, арк.8. 22. Леонтьєва М.Є. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів. Монографія. – Київ-Львів, 2004.